

Linda Ellis, *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origin of complex Society*, B.A.R., International Series 217, Oxford, 1984, 221 p., + X p., 76 fig. și 27 hărți în text.

Împlinirea a 100 de ani de la începerea cercetărilor dedicate culturii Cucuteni a prilejuit, pe lîngă organizarea unui simpozion internațional (Iași—Piatra Neamț, 24—24 septembrie 1984), și cîteva apariții editoriale.

Între acestea din urmă se numără și cartea Lindei Ellis, și ea ca și celelalte fiind dedicată aniversării centenarului cercetărilor (v. p. VIII) prilejuite de descoperirea stațiunii eponime (v. și A. Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni—Tripolie*, Iași, 1984, Anuarul institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, (supliment V); D. Monah, St. Cucos, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985).

Volumul este conceput și structurat astfel: o primă parte compusă din: *Introducere* (p. VI—VII), *Lista ilustrațiilor* (p. VIII—IX) și o *Notă asupra transliterației numelor de locuri* (p. X). Urmează capitolul I intitulat *Tehnologie și societate* (p. 1—18). Capitolul II, *Originea și dezvoltarea culturilor neolitice tîrzii-calcolitice din nord-vestul Mării Negre*, este subîmpărțit în trei subcapitole: II.A, *Introducere* (p. 9), II.B, *Perioada Pre-Cucuteni*, (p. 9—29), II.C, *Secvența Cucuteni*, (p. 30—80). Cel de al treilea capitol este și el subîmpărțit în patru subcapitole după cum urmează: III.A, *Geologia materiilor prime utilizate în producerea ceramică* (p. 81—91), III.B, *Procesele formative*, (p. 92—129), III.C, *Procesele de ardere* (p. 130—158), și III.D, *Concluzii*, (p. 159—170). Capitolul IV, *Concluzii: Rolul tehnologicii în evoluția socio-economică* (p. 171—210), cuprinde și el patru subcapitole: IV.A, *Introducere* (p. 171), IV.B, *Palaeodemografia și evoluția socio-economică*, (p. 172—199), IV.C, *Pirotehnologia și rolul său în evoluția socio-economică*, (p. 200—207), și IV.D, *Concluzii*, (p. 208—210). Urmează o listă a bibliografiei folosite (p. 211—221).

Introducerea la Cap. I (p. 1—8) constituie de fapt nu numai o trecere în revistă a părerilor exprimate de-a lungul timpului de unii sau alții dintre cercetători asupra rolului jucat în cadrul societății umane de tehnologie ci o atenționare a cititorului asupra intențiilor autoarei, o prezentare sumară a opțiunii sale asupra unui mod de a interpreta datele oferite de cercetările arheologice. Ea are astfel în vedere și relațiile existente între tehnologie și societatea umană (p. 1), pînăind de la afirmația că „organizarea socială a unui popor este nu numai dependență de tehnologia sa, dar este determinată într-o mare măsură ... de ea...” (L. White). Sînt astfel treceute în revistă opiniiile exprimate de G. C. MacCurdy, V. G. Childe (unealta „simbolizează un întreg sistem economic și social... Toporul de bronz care îl înlocuiește pe cel de piatră nu este numai o unealtă mai bună, ci ea presupune o structură economică și socială mai complexă” — p. 2), C. Thomsen, M. Salihins și C. Renfrew.

Analizînd relațiile existente între tehnologie, societate, timp și cultură, L.E. ajunge la concluzia că: „tehnologia... nu trebuie să fie folosită ca un element de timp, ci în întregul ei să fie studiată de-a lungul timpului în conjuncție cu alte date socio-culturale” (p. 4). Din acest punct de vedere, studiul datelor oferite de cercetările asupra culturii Cucuteni privind „evoluția socială... și rolul dezvoltării tehnologice” (p. 5) poate oferi suportul înțelegerii structurii și organizării sociale în perioada dată. L.E. subliniază că perioada de timp în care evoluează cultura Cucuteni este extrem de importantă, ea reprezentînd de fapt perioada de timp cuprinsă între neolitic și epoca bronzului, în care se manifestă mari transformări tehnologice, pe care autoarea le urmărește mai ales în planul producției ceramice. Pentru aceasta are totuși în vedere așezările, densitatea și tipurile lor.

calitatea și volumul producției ceramice, specializarea în producție (de ex. tipurile de locuințe-atelier).

Capitolul II își propune prezentarea tipologiei ceramice începând din cultura Precucuteni („The Pre-Cucuteni period“). Sunt prezentate pe scurt tipurile de așezări și ecic de locuințe. Tot sumar sunt prezentate cîteva date privind economia triburilor precucuteniene, numai pe baza analizei resturilor osteologice și a celor de plante, fără a se încerca nici o concluzie.

Un subcapitol (II.B.4) este rezervat originii, defuziunii și contactelor culturii Precucuteni cu celelalte culturi învecinate. Sunt astfel discutate opiniole exprimate în legătură cu aportul culturilor Boian și liniară la geneza sa, L.E. accentuind importanța primeia.

„Secvența Cucuteni“ (II.C) are rezervate paginile următoare. Referindu-se la istoricul cercetărilor, L.E. remarcă și unele aspecte legate de terminologia folosită, uzitarea termenilor Cucuteni și Tripolie în paralel sau numai una dintre ele dind naștere la mari greutăți. Avînd în vedere faptul că această cultură apare și se dezvoltă de la început pe teritoriul României, că cea mai veche secvență cronologică apare în același teritoriu și că tipologia ceramică și cronologia culturii sunt cel mai bine fundamentate tot aici, ea înclină în mod just pentru folosirea numelui de Cucuteni (p. 30). Totuși, avînd în vedere că marea cantitate de articole și studii publicate folosesc cînd unul cînd altul dintre termeni, ceea ce îngreunează în mod considerabil înțelegerea problemelor, optează pentru „împovărtătoarea“ soluție a folosirii termenului de Cucuteni/Tripolie.

În continuare sunt prezentate pe scurt criteriile folosite în periodizarea culturii Cucuteni de către diversi cercetători (H. Schmidt, Vl. Dumitrescu, T. S. Passek, S. N. Bibikov, V. Dergacev, V. I. Markevici și alții), sublinindu-se faptul că periodizarea și cronologia folosite de către istoriografia românească sunt mult mai bine fundamentate (p. 32 și 42).

Pe de altă parte, L.E. subliniază pe baza studiilor preexistente în istoriografia românească și sovietică și faptul că pe toată aria de răspîndire a acestei culturi apar și aspecte regionale care trebuie studiate și în cadrul interrelațiilor lor dia-cronice.

O problemă importantă și care în mod firesc atrage atenția tinerei cercetătoare este aceea a stilurilor decorative ale ceramicii cucuteniene și, în cadrul acestui studiu, aspectul succesiunii stilurilor și grupelor stilistice în mod deosebit. L.E. remarcă o „schimbare dramatică“! (p. 47) a decorului pictural al ceramicii cucuteniene începînd cu faza A–B. Evoluția ulterioară este pusă în principal pe seama faptului că, prin realizarea unui decor „mai puțin împovărtător“ (p. 48), artistul ar fi cîștigat timp și energie pentru realizarea „motivelor individuale“, iar prin micșorarea suprafețelor pictate s-ar fi cîștigat timp în favoarea creșterii cantității de vase produse. Ne oprim mai mult asupra acestei probleme deoarece este tipică pentru analiza și interpretarea unilaterala a unor date arheologice, în cazul de față „tehnologică“.

Cunoaștem acum că schimbarea stilului decorului de la faza A la A–B nu a fost deloc „dramatică“. Decorul vaselor de la Drăgușeni (ca să cităm numai un exemplu) demonstrează evoluția firescă a stilului ceramicii A–B și a grupelor sale stilistice din cel al fazei A.

În ceea ce privește evoluția decorului în faza B, acesta a fost analizat și publicat ca atare (vezi lucrările publicate de A. Nițu) în suficientă măsură ca să nu putem pune evoluția decorului în principal pe seama eficienței și a timpului necesar pentru pictarea vaselor. Nu trebuie niciodată pierdut din vedere că, în cazul decorului, acesta reprezintă o formă de manifestare artistică a cărui funcționalitate și evoluție este în principal determinată de cu totul alte cauze.

Un scurt paragraf (II.C5) este în continuare rezervat datărilor absolute. L.E. menționează datele C₁₄ cunoscute pînă în prezent, remarcînd faptul că începutul fazei Cucuteni A poate fi încadrat cu aproximativă în jurul anilor 3600 i.e.n. iar faza Cucuteni B/Tripolie C între 3000 b.c. și 2920 i.e.n. în timp ce perioada de tranziție la epoca bronzului este considerată a fi cuprinsă între 2840 și 2390 i.e.n. Ne limităm doar să subliniem faptul că mai bine cu un deceniu în urmă. Vl. Dumitrescu a arătat (într-un articol citat de L.E.!) că, dacă data C₁₄ pentru așezarea de la Valea Lupului indică aproximativ data de 3000 i.e.n., aceasta nu coincide cu sfîrșitul culturii Cucuteni, care trebuie să fie avută în vedere către 2600 i.e.n. Această periodizare a și fost acceptată de altfel de majoritatea cercetătorilor, ea reflectînd situația reală, și de această din urmă dată ar fi trebuit să țină cont și

L.E., mai ales că această opțiune are serioase repercusiuni pentru cronologia perioadei ulterioare.

În subcapitolul următor, (II C6), rezervat amplasării așezărilor și construcției locuințelor, autoarea crede că așezările erau amplasate în locuri variate dar de preferință „cu accesibilitate limitată” (p. 49).

În cazul existenței sistemelor defensive — sănături de apărare rareori asociate cu valuri de pămînt — ar fi trebuit subliniat faptul că ele sunt foarte rare în comparație cu numărul total al așezărilor cunoscute pînă în prezent.

În ceea ce privește sistemul de construcție al locuințelor, sunt prezentate datele avute la dispoziție din literatura de specialitate. L.E. este de acord cu existența locuințelor cu etaj menționate de colegii sovieticii, dar, adăugăm noi, în general datele prezentate despre astfel de construcții credem că nu sunt încă suficient de convingătoare. O remarcă asemănătoare poate fi făcut și în cazul exprimării „predilecției pentru construirea de locuințe pentru 2—4 familii” în cazul fazei Cucuteni B (= Tripolie C), afirmație care nu poate fi acoperită integral de datele pe care le avem la dispoziție.

Mult prea puțin spațiu este rezervat „Economiei” (IIC7 — p. 54). Un paragraf enumere speciile de plante cultivate, iar un al doilea amintește speciile de animale determinate la Halepje, Polivanov Iar și Berezovskaja, aceasta în condițiile în care și în literatura românească și în cea sovietică avem numeroase studii și sinteze (vezi de exemplu o recentă apariție: Vladimir Dumitrescu, Alexandra Bolomey, Florea Mogosanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, desăvârșită și mai puțină și altele, apărute cu mult timp înainte). În continuare (subcapitolul IIC8), sunt prezentate „contactele culturale și schimbările tehnologice”. Analiza decorului ceramic este făcută mai ales din punctul de vedere al tehnologiei folosite pentru realizarea sa, fiind subliniată posibilitatea preluării unora din mediul culturii Petrești sau Gumelnița.

Capitolul III are în vedere mai multe probleme: prezentarea geomorfologică a depozitelor de materii prime folosite în producerea vaselor (cu precădere în arealul dintre Carpați și Prut — subcapitolele III A, III A₁, III A₂, III A₃, III A₄), a proceselor formative ale acestora (III B), prepararea lutului (III B₁), producerea vaselor (III B₂) și realizarea decorului (III B₃). Argumentația prezentată este completată de hărți cu răspîndirea resurselor — pentru depozitele de mangan (în România), cu așezările cucereniene din județul Suceava amplasate în preajma depozitelor de mangan de la Bistrița și una cu așezările de unde L.E. a analizat fragmente ceramice. De asemenea sunt prezentate grafice cu stratigrafia geologică a Miocenului în estul României și cu compozitia depozitelor de mangan din Carpați Orientali, Podolia și Ucraina. Mai sunt prezentate analizele și fragmentele ceramice cucereniene analizate precum și diagramele analizelor făcute prin metodele fluorescenței cu raze X și a difracției de raze X, pentru determinarea compoziției unor fragmente ceramice sau a pigmentilor din pictură.

Desigur că din punctul nostru de vedere sunt interesante investigațiile autoarei, mai ales că ele sugerează, pe lîngă concluzii, și posibilele cercetări ce vor trebui făcute în viitor. Evidențierea folosirii manganului pentru obținerea culorii negre (p. 92) este extrem de utilă. De asemenei, importanța sănătății concluziile determinate de analizele făcute unor fragmente ceramice provenind de la Podei—Tg. Ocna, Poduri sau Văleni, unde este demonstrată folosirea a două feluri de lut, dar numai pentru ascizarea din acest punct și nu și în așezările înconjurătoare (p. 93).

În continuare sunt prezentate descoperirile de la Varvarovka VIII, unde s-au descoperit dovezi clare asupra folosirii unei roți primitive de olărie. Folosirea sa și în arealul vestic al culturii este demonstrată și de analizele făcute de autoare în cazul unor fragmente ceramice. L.E. crede că aceasta a fost folosită începînd din faza Cucuteni A—B.

În strînsă legătură cu cele de mai sus, sunt discutate cupătoarele neolitice de ceramică, descoperite în neoliticul românesc și de pe întreg arealul culturii Cucuteni, ca și locuințele descoperite la Petreni și Varvarovka și care pot fi considerate drept ateliere de olărie. Semnificația acestor descoperiri nu a scăpat autoarei, care are astfel în vedere unele din elementele cele mai importante legate de aceste descoperiri, pe care le discută în capitolul următor.

Capitolul IV — rezervat concluziilor — are drept subiect principal „rolul tehnologiei în evoluția socio-economică”. Plecînd de la datele avute la dispoziție, L.E. subliniază faptul că se poate observa o creștere demografică al cărei virf poate fi considerată ultima fază de existență a culturii, în care se generalizează

sistemul de disponere a locuințelor în cercuri concentrice. Pentru această perioadă extrem de interesante sunt observațiile făcute în estul arealului unde au fost detectate așezări cu un mare număr de locuințe (între 200 și 1200), fapt care, alături de locuințele specializate pentru producția de vase și de altele destinate păstrării proviziilor, o face să afirme existența unei organizări sociale avansate.

In ceea ce privește estimările demografice, atrage atenția pe bună dreptate că nu toate construcțiile trebuie considerate ca fiind locuințe, observație ce îndeamnă la prudență și în același timp la controlul prin săpături a proiecțiunilor existente deea.

Dar este important totuși sistemul de amplasare al locuințelor, iar în cazul zonelor mai bine cercetate — disponerea așezărilor. Astfel, așezări având o suprafață cuprinsă între 250 și 400 ha au între ele o distanță aproximativ egală de 10–15 km, în jurul lor gravitând așezări mai mici. Această situație este subliniată și considerată ca având anumite semnificații sociale și chiar politice. Desigur că din acest punct de vedere lipsa necropolelor constituie un mare handicap în vederea afirmării posibilității existenței unor structuri sociale deosebite, care, teoretic, ar putea fi surprinse în astfel de complexe.

In ceea ce privește ceramica, L.E. subliniază din nou existența vaselor mari, ale căror dimensiuni le fac împroprietatea pentru uzul cotidian, ci mai curind pentru depozitarea proviziilor. În același scop crede că erau folosite vasele voluminoase, bitronconice, și ele numeroase, situație determinată de creșterea populației și implicit de creșterea necesităților acestora în perioadele mai vitrege ale anului (de ex. iarna).

Potențialitățile bune de trai oferite de cadrul geografic al arealului ocupat de comunitățile culturii Cucuteni au determinat deci creșterea populației care în același timp a trebuit să-și satisfacă în mai mare măsură unele trebuințe, între care ceramica în viziunea L.E. ocupă un loc esențial. Necessitatea producției unui număr tot mai mare de vase a determinat astfel implicit reducerea suprafeței pictate a acestora.

După cum reiese destul de clar din această trecere în revistă a sumarului volumului și a problematicii sale, multe aspecte ar trebui analizate și clarificate. Dar dintre problemele susceptibile a fi discutate și a căror precizare se impune ne vom opri doar asupra cîtorva, în limitele spațiului pe care o asemenea prezentare ne-o îngăduie.

Una dintre cele mai importante este aceea de a vedea în ce măsură conținutul volumului corespunde titlului. De altfel, credem că aceasta este una din principalele lacune ale sale, căci L.E. ar fi trebuit să aibă în vedere de asemenea uneltele și obiectele de podoabă luate din piatră, os, corn și metal. Tehnicile folosite pentru realizarea acestor categorii de piese sunt și ele extrem de interesante și din nefericire au fost complet eliminate. Prelucrarea metalului, frecvența și difuziunea pieselor de metal sunt de exemplu definiitorii nu numai pentru cultura Cucuteni ci pentru întreaga epocă și în această problemă există o literatură impresionantă, a cărei parcurgere ar fi putut-o ajuta foarte mult în elucidarea unor probleme. Aceasta cu atit mai mult cu cît tehnicele și instalațiile folosite pentru producerea ceramicii au constituit o etapă necesară și premergătoare celei în care a fost folosit metalul.

De o completă ignorare se bucură aproape întreaga bibliografie referitoare la economia triburilor purtătorilor culturii Cucuteni, unele date fiind preluate la două mînă. În acest sens cercetarea românească a făcut progrese serioase și ignorarea lor nu poate să ducă la o justă și completă înțelegere a studiului dezvoltării civilizației ceramicii pictate.

Studiul atent al tuturor categoriilor de informații ar fi determinat-o în mod sigur pe L.E. să înțeleagă necesitatea cunoașterii nu numai a caracteristicilor săi și a structurii sale geomorfologice, ci și a profundării datelor privitoare la alte categorii de materii prime indispensabile omului, între care un loc extrem de important îl are sarea. Un elocvent exemplu ne poate fi dat de harta 11a (p. 86–87) unde sunt prezentate localitățile unde au fost descoperite așezări cucuteniene din județul Suceava și care au fost puse de L.E. (conform legendei hărții) pe seama apropierii de sursele de mangan. Dar în punctul F (Solea—„Slatina Mare”) au și fost făcute cercetări arheologice ale căror rezultate sunt publicate și care certifică cu maximă siguranță faptul că așezarea trebuie pusă numai în legătură cu slatinile din imediata apropiere. Este numai un exemplu. Își ele mai pot continua.

În același sens, parcurgerea mai atentă a bibliografiei ar fi ajutat-o să-și dea seama de faptul că stabilirea fazelor, etapelor și secvențelor cronologice ale culturii Cucuteni a avut în vedere nu numai simpla constatare a prezenței unor categorii ceramice sau grupe stilistice ci și frecvența lor de apariție, astfel încit subîmpărțirile fazelor A, A-B și B pot fi considerate cu toată siguranța ca momente ale unui proces cultural evolutiv, iar nu în totalitate aspecte regionale sincrone. În acest caz studiile publicate de Vl. Dumitrescu, A. Nițu și M. Petrescu-Dimbovița sint eliocente, ele constituind în același timp puncte de referință în literatura de specialitate românească, care a contribuit în mare măsură în ultimele decenii la îmbunătățirea și completarea sistemului propus de H. Schmidt.

Dar desigur că aceste rîțeve observații ale noastre nu împietează asupra lucrării, care are serioase merite. Efortul depus de L.E. în sensul cunoașterii unei bibliografii și a unei problematici extrem de vaste este remarcabil, mai ales dacă avem în vedere și perioada scurtă în care le-a efectuat.

Notabile sint în acest sens contribuțiiile personale ale autoarei, care, dacă s-ar fi rezumat la prezentarea și discutarea unui singur aspect, acela al tehnologiei folosite pentru producerea ceramicăi, ar fi putut realiza un volum mult mai echilibrat și mai egal în valoare.

Si nu în ultimul rînd dorim să subliniem atașamentul L.E. față de problema studiată și față de cultura în cauză, ceea ce îi va permite, credeam, în viitor să-și aducă contribuția în mai mare măsură la aprofundarea cunoașterii unei epoci extrem de interesante.

D. N. POPOVICI

Hadrian Daicoviciu, *Portrete dacice (Dromichaites, Burebista, Deceneu, Decebal)*, seria de știință popularizată „Domnitori și voievozi” (nr. 24), Editura Militară, București, 1984. Cuprinde 171 p. de text, cu note (la sfîrșitul fiecărui capitol) și 8 planșe cu 20 fotografii și 3 hărți.

Cuvînt înainte, p. 5—8; *Dromichaites*, p. 9—29; *Burebista*, p. 30—88; *Deceneu*, p. 89—107; *Decebal*, p. 108—180; *Cuprins*, p. 181—182; *Lista aparițiilor* în seria „Domnitori și voievozi”, p. 182—183.

Deși dedicată unui cerc larg de cititori mai puțin avizați în problemele istoriei antice ale României, această penultimă carte a profesorului universitar Hadrian Daicoviciu lasă să se întrevadă încă odată personalitatea și acribia regretatului dascăl clujean.

După cum însuși autorul mărturisește în *Cuvînt înainte*: „O anumită epocă istorică poate fi privită prin prisma personalităților pe care le-a generat și care și-au pus apoi amprenta asupra ei. O încercare de acest gen nu înseamnă a reduce istoria la biografia personalităților; ea reprezintă o modalitate de reconstruire a trecutului, care se poate dovedi izbutită dacă istoricul nu uită nici o clipă că personalitățile trebuie situate cu consecvență în contextul epocii lor, că ele însele sint un produs al istoriei făurite de mase... Cartea de față este o asemenea încercare”. Iată de ce Hadrian Daicoviciu se aplecă cu atită migală asupra prezentării vieților lui Dromichaites, Burebista, Deceneu și Decebal, considerindu-i, pe bună dreptate, cele mai proeminente figuri ale antichității dacice. Si tocmai fiindcă Hadrian Daicoviciu analizează profund izvoarele literare din vechime, acestea vorbesc cel mai mult despre cei patru mari bărbați de stat dacii.

In capitolul prim despre *Dromichaites*, profesorul clujean se ocupă de evenimentele care s-au petrecut aproximativ între anii 300—292 i.e.n. și care au avut ca bază conflictele dintre acest conducător localnic și diadohul Lisimah. Dacă numele căpenei gete n-a fost încă satisfăcător explicat de către specialiști, dacă nu se știe nimic despre originea, tinerețea, familia lui Dromichaites și nici despre faptele sale anterioare și ulterioare ciocnirii cu generalul macedonean, ajuns rege al Traciei, se știe însă că evenimentele amintite s-au petrecut în perioada începătoare a celei de-a doua vîrste a fierului (Latène) și că realitățile social-politice ale timpului îl obligă cu justiță pe autor să-l considere pe Dromichaites „drept un șef de trib sau, mai degrabă, de uniune tribală, deși izvoarele antice îl atribuie consecvent titlul de rege”. Faptul că Lisimah a fost făcut prizonier și apoi i se